

«КРИМСЬКИЙ СЦЕНАРІЙ 2.0»:

ЯК РОСІЙСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ
ЗНИЩУЄ УКРАЇНСЬКУ
ІДЕНТИЧНІСТЬ ДІТЕЙ НА
ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

«Кримський сценарій 2.0»: як Російська Федерація знищує українську ідентичність дітей на окупованих територіях. Аналітичний звіт / М. Суляліна, О. Шаповал. — Київ: ЦГП «Альменда», 2024. — 32 с.

Авторки: Марія Суляліна, Ольга Шаповал

Моніторинг: Ольга Шаповал

Літературна редакція: Юлія Шекет

Верстка і дизайн: Олена Афанасьєва

Аналітичний звіт підготовлений Центром громадянської просвіти «Альменда» в рамках проєкту «Дитинство без кайданів: Протистояння впливу окупації». Проєкт реалізується за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Чеської Республіки в рамках Transition Promotion Program.

Ця версія звіту містить оновлення інформації станом на 20 грудня 2024 в зв'язку із отриманням оновлених статистичних даних.

Погляди, викладені у цьому матеріалі, належать авторам і не відображають офіційної позиції МЗС Чеської Республіки.

Центр громадянської просвіти «Альменда» (ЦГП «Альменда») — громадська організація, зареєстрована в Ялті 2011 року. До 2014 року пріоритетним напрямом діяльності організації була просвіта в сфері прав людини. В 2014 році через окупацію Криму організація вимушена була переїхати до Києва. Нині пріоритетними напрямками діяльності організації є забезпечення систематичного збору точних, своєчасних, перевірених даних щодо бруталних порушень, здійснених стосовно дітей в ситуаціях збройного конфлікту.

Під час підготовки аналітичних звітів ЦГП «Альменда» керується принципами об'єктивності, достовірності та своєчасності.

Детальніше про Центр громадянської просвіти «Альменда»: <http://almenda.org>

Електронна пошта: info@almenda.org

Зміст

Вступ	4
Статистичні дані щодо кількості дітей, які проживають на окупованих територіях, навчальних закладів, а також кількості дітей, які навчаються в школах на окупованих територіях	5
Доступ до української мови	8
Використання закладів освіти як інструменту мілітаризації, пропаганди служби в збройних силах країни окупанта та індоктринації дітей на окупованих територіях	11
Роль молодіжних рухів	20
Неформальна освіта і так звані програми відпочинку	26
Висновки	30

Вступ

Від початку збройної агресії проти України в 2014 році Російська Федерація розпочала впроваджувати на окупованих нею територіях систему знищення української ідентичності дітей і молоді¹. Частиною системи стало цілеспрямоване знищення українознавчого компонента в освіті, індоктринація, мілітаризація та пропаганда культури війни й служби в збройних силах Російської Федерації. Росія реалізує цю систему через формальну освіту, неформальну освіту, молодіжні рухи й розгалужену мережу таборів. Відповідальні за реалізацію — федеральні органи державної влади РФ, включно з Міністерством просвіти РФ, Міністерством науки та вищої освіти РФ, Міністерством культури РФ, Міністерством спорту РФ, Федеральним агентством зі справ молоді, органи окупаційної влади на тимчасово окупованих територіях України, органи місцевого самоврядування, заклади освіти, заклади культури, мистецтва, кінематографа та спорту, заклади відпочинку (зокрема табори), освітні й наукові організації, молодіжні й дитячі організації, організації ветеранів збройних сил РФ, громадські організації, Російська православна церква.

Система знищення української ідентичності дітей на тимчасово окупованих територіях глибоко імплементована в російську освітню й молодіжну політику та відображена в низці нормативно-правових документів, починаючи із федеральних законів про регулювання взаємовідносин у сфері освіти (Федеральний закон від 05.05.2014 № 84-ФЗ², Федеральний закон від 17.02.2023 № 19-ФЗ³), нормативно-правових документів окупаційних органів влади (закон Республіки Крим про освіту в Республіці Крим від 17.06.2024⁴, Наказ «Про затвердження Концепції патріотичного та духовно-морального виховання населення в Республіці Крим» № 522-У⁵, Закон Республіки Крим від 19.12.2022 № 377-ЗРК/2022 «Про патріотичне виховання громадян у Республіці Крим»⁶) та інших документів, виданих Російською Федерацією або органами окупаційної влади. Крім того, окремо питання патріотичного виховання розглядається в рекомендаціях, профільних програмах і проєктах, розроблених для окупованих територій.

Цей звіт має на меті систематизувати в одному матеріалі вже зібрану громадською організацією «Центр громадянської просвіти “Альменда”» інформацію про дії Російської Федерації, спрямовані на знищення української ідентичності, мілітаризацію та індоктринацію дітей на окупованих територіях.

---

1 Схема «Російська система знищення ідентичності дітей на ТОТ»: <https://almenda.org/rosijska-sistema-znishennya-identichnosti-ukrainskix-ditej-na-tot-sxema/>

2 <http://www.kremlin.ru/acts/bank/38441>, архів: <https://archive.ph/wip/DOy30>

3 <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202302170006>, архів: <https://archive.ph/x3NpD>

4 [https://monm.rk.gov.ru/file/6\(2\).docx](https://monm.rk.gov.ru/file/6(2).docx), архів: <https://archive.ph/wip/bbJp0>

5 https://monm.rk.gov.ru/file/1_Указ%20Главы%20РК.pdf, архів: <https://archive.ph/Y14zK>

6 <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/9100202212220049?index=1>, архів: <https://archive.ph/wip/VGh3e>

Статистичні дані щодо кількості дітей, які проживають на окупованих територіях, навчальних закладів, а також щодо кількості дітей, які навчаються в школах на окупованих територіях

Через обмежений доступ до окупованих територій статистична інформація взята з відкритих джерел і статистичних даних Російської Федерації та окупаційних адміністрацій, реальна кількість може відрізнятись.

Станом на жовтень 2024 року на окупованих територіях України проживає близько **1 600 000⁷** дітей віком від 0 до 18 років:

7 Через обмежений доступ до окупованих територій, статистична інформація взята з відкритих джерел і статистичних даних Російської Федерації. Реальна кількість дітей може відрізнятись.

8 <https://bdex.ru/naselenie/luganskaya-narodnaya-respublika/>, архів: <https://archive.ph/E0KvH>

9 https://t.me/donezkoe_vremya/10667, архів: <https://archive.ph/E0KvH>

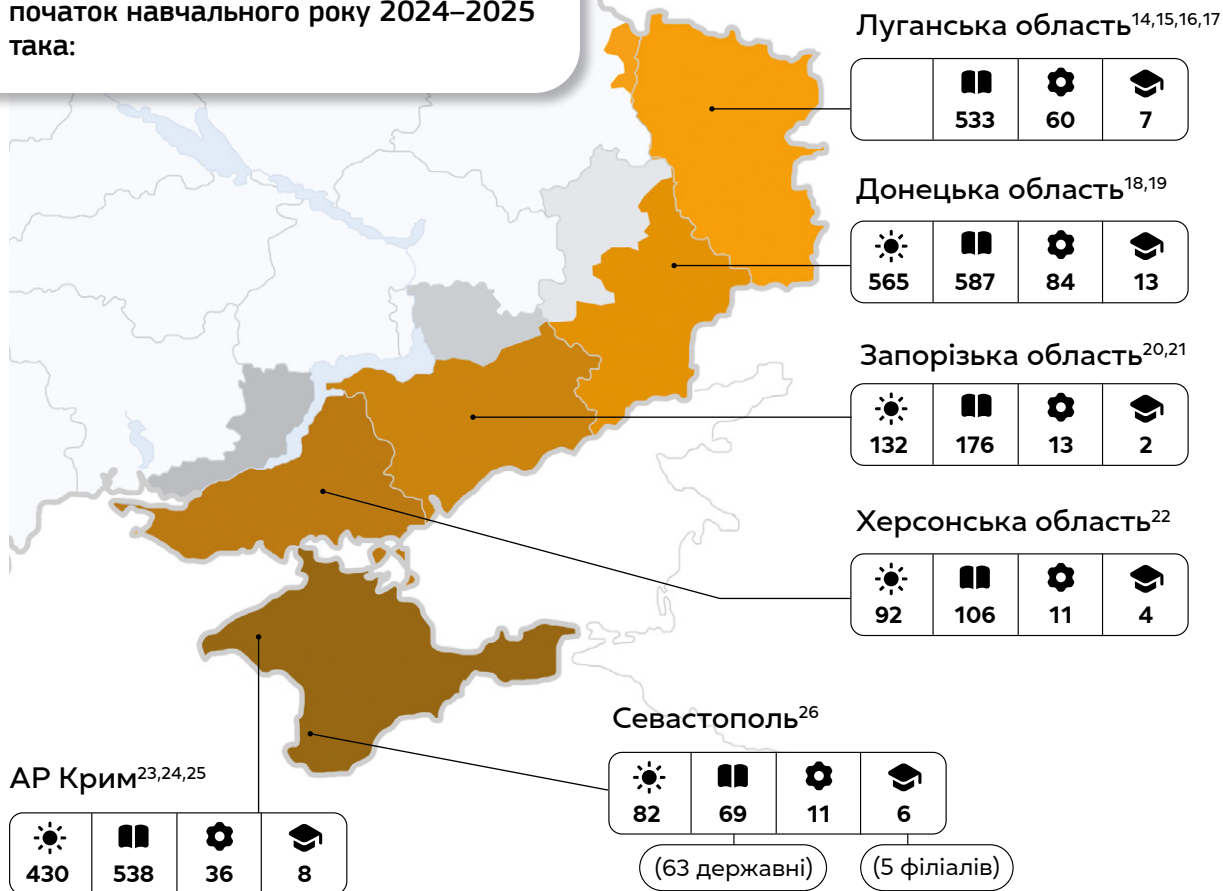
10 <https://bdex.ru/naselenie/zaporozhskaya-oblast/>, архів: <https://archive.ph/NMcPF>

11 <https://bdex.ru/naselenie/hersonskaya-oblast/>, архів: <https://archive.ph/6x619>

12 <https://rosstat.gov.ru/compendium/document/13284>, архів: <https://archive.ph/ySflj>

13 <https://rosstat.gov.ru/compendium/document/13284>, архів: <https://archive.ph/ySflj>

Ситуація із закладами освіти на окупованих територіях станом на початок навчального року 2024–2025 така:

дошкільні навчальні заклади

заклади загальної середньої освіти

заклади професійної освіти

заклади вищої освіти

14 <https://rg.ru/2024/08/14/reg-dnr/kak-pedagogi-i-shkoly-v-lnr-i-dnr-gotoviatsia-k-urokam-truda.html>, архів: archive.fo/wip/GdDiy

15 <https://bloknot-lugansk.ru/news/60-kolledzhey-i-tehnikumov-lnr-v-2024-godu-predla-1752248>, архів: archive.fo/wip/DITB6

16 <https://lug-info.ru/comments/zapret-na-telefony-novye-predmety-i-mery-zaschity-pojavjatsja-v-shkolah-lnr-v-novom/>, архів: archive.fo/wip/u73Qx

17 <https://dan-news.ru/official/spisok-vuzov-v-donbasse-i-novorossii/>, архів: archive.fo/wip/VZIsy

18 <https://dnr-news.ru/politics/2024/08/30/817741.html>, архів: archive.fo/wip/ZtcVP

19 <http://mondnr.ru/oo-srednee-obrazovanie>, архів: <https://archive.fo/nS609>

20 <https://t.me/BalitskyEV/3814>, архів: <https://archive.fo/TjmwN>

21 <https://t.me/obrzp/17928>, архів: <https://archive.fo/dMpbA>

22 <https://t.me/depobrheron/8885>, архів: <https://archive.fo/tahMX>

23 https://vk.com/wall-116028735_264386, архів: <https://archive.fo/7yLG2>

24 <https://crimea.ria.ru/20240827/shkolnye-lineyki-na-den-znaniy-v-krymu-proydu-t-v-shkolnykh-pomescheniyakh-1139911327.html?ysclid=m0f6ozug42871510484>, архів: <https://archive.fo/jYlkO>

25 <https://monm.rk.gov.ru/structure/3748b454-d262-48b3-b605-85cf93fadbcb>, архів: <https://archive.ph/vWZkl>

26 <https://sev.gov.ru/gorod/social/school/?ysclid=m1l6mpyfq393480653>, архів: <https://archive.ph/wip/XVLwE>

Щонайменше 590 900 дітей навчаються в школах на окупованих територіях, які були переведені на російські стандарти:

27 <https://edu.ru/news/regiony/bolee-100-tysyach-detey-poydut-v-shkoly-luganskoj-/?ysclid=m4wgt2r46164970736>, архів: <https://archive.ph/wip/kVBz9>

28 https://t.me/minobrnauki_dnr/16201, архів: <https://archive.ph/wip/rIOU2>

29 <https://t.me/BalitskyEV/3814>, архів: <https://archive.ph/TjmwN>

30 <https://t.me/depobrherson/8842>, архів: <https://archive.ph/a8f3a>

31 <https://monm.rk.gov.ru/structure/3748b454-d262-48b3-b605-85cf93fadbbc>, архів: <https://archive.ph/vWZkl>

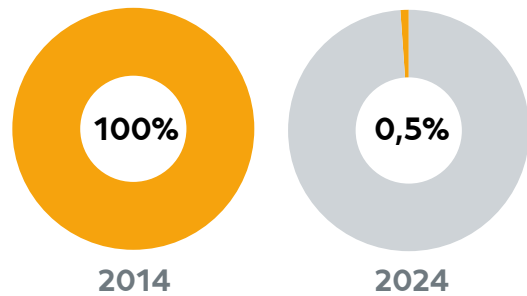
32 https://vk.com/wall-177557250_27298, архів: <https://archive.ph/wip/UDn9P>

Доступ до української мови

Частиною політики знищення ідентичності, яку впроваджує Російська Федерація стосовно дітей з окупованих територій, стало блокування доступу до вивчення української мови. До окупації **100 % дітей** вивчали українську мову та літературу в рамках шкільної програми. Це стосується і територій, які було окуповано в 2014 році (Автономна Республіка Крим та місто Севастополь, частина Донецької й Луганської областей), і територій, окупованих після 2022 року.

Після окупації ситуація суттєво погіршилась. Станом на 2024 рік, згідно з інформацією, опублікованою на сайті окупаційного міністерства освіти Криму, 1249 дітей вивчає українську мову, що становить 0,5 % від загальної кількості дітей шкільного віку.

Щодо ситуації із вивченням української мови на інших окупованих територіях організації не вдалося знайти інформацію на сайтах окупаційних міністерств і на сайті Мінпросвіти РФ. Єдина доступна інформація — зі статті на сайті RTVI із посиланням на дані Мінпросвіти РФ³³. Згідно з цією інформацією, доступ до вивчення української мови на окупованих територіях такий:

- в окупованій Донецькій області у 2023–2024 навчальному році українську мову вивчають 1509 школярів (1 %), як предмет «Рідна мова (українська)» не викладається;
- в окупованій Луганській області у 2023–2024 навчальному році українську мову вивчають 94 школярі (0,14 %), як предмет «Рідна мова (українська)» не викладається;
- в окупованій Запорізькій області у 2023–2024 навчальному році українську мову вивчають 17 648 школярів (43,41%), зокрема предмет «Рідна мова (українська)» у 1–4 класах вивчають 5950 учнів;
- в окупованій Херсонській області у 2023–2024 навчальному році українську мову вивчають 12 287 школярів (61,47 %), зокрема предмет «Рідна мова (українська)» вивчають 3528 учнів 1–4 класів.

Перевірити вказані цифри неможливо — тож реальна ситуація може суттєво відрізнятись³⁴. Найбільше сумнівів викликають дані по Запорізькій та Херсонській областях.

Крім самого вивчення української мови, до встановлення режиму окупації на територіях Автономної Республіки Крим і міста Севастополь, Запорізької, Херсонської, Донецької й Луганської областей функціонували школи та класи з українською мовою навчання.

33 <https://rtvi.com/news/minprosveshheniya-v-etom-uchebnom-godu-ukrainskij-yazyk-prepodavalsya-v-bashkortostane-i-eshhe-pyati-regionah-rossii/>, архів: <https://archive.ph/XvOUV>

34 Зокрема т. зв. «міністр освіти та науки ДНР» повідомляє, що українська мова на території т. зв. ДНР не вивчається: <https://t.me/OlegVTrofimov/6096>, архів: <https://archive.ph/gEqxR>

Ситуація з навчанням українською мовою на території Автономної республіки Крим у динаміці така.³⁵

2013/2014	7	шкіл з українською мовою навчання
	76	шкіл з українською та російською мовами навчання
	829	класів з українською мовою навчання
	12694	учнів у школах і класах з українською мовою навчання
2014/2015	7	шкіл з українською мовою навчання
		наявні класи з українською мовою навчання в школах із російською мовою навчання (точна кількість невідома)
	1990	учнів у школах і класах з українською мовою навчання
2015/2016	2	школи з українською мовою навчання (1–9 клас)
		наявні класи з українською мовою навчання у 20 школах із російською мовою навчання (точна кількість невідома)
	949	учня у школах і класах з українською мовою навчання
2016/2017	1	школа з українською мовою навчання (1–9 клас)
	19	класів з українською мовою навчання в 12 школах із російською мовою навчання
	371	учень у школі й класах з українською мовою навчання
2018/2019	1	школа з українською мовою навчання (1–9 клас)
	8	класів з українською мовою навчання в 5 школах із російською мовою навчання
	249	учнів у школі й класах з українською мовою навчання
2019/2020	1	школа з українською мовою навчання (1–9 клас)
	3	класи з українською мовою навчання в 1 школі
	214	учнів у школі й класах з українською мовою навчання
2021/2022	1	школа з українською мовою навчання (1–9 клас)
	2	класи з українською мовою навчання в 1 школі
	212	учнів у школі й класах з українською мовою навчання
2022/2023	1	школа з українською мовою навчання (1–9 клас)
	1	клас з українською мовою навчання в 1 школі
	197	учнів у школі й класах з українською мовою навчання
2023/2024		відсутня інформація щодо шкіл і класів з українською мовою навчання. Утім, 1 клас з українською мовою навчання, який функціонував у «Сімферопольській академічній гімназії» (загалом російська мова навчання) — у 2023/2024 відсутній. ³⁵
2024/2025	1	школа з українською мовою навчання (1–9 клас)
	164	учня у школі з українською мовою навчання.

³⁵ <https://cdn.crimeaschool.ru/organization-609/4ba2cfb43d064c1c8249eff4b92b6a73>, архів: <https://archive.ph/JlnmN>

Важливо зазначити, що є обґрунтовані сумніви щодо правдивості інформації, поданої окупаційною владою, про функціонування протягом років школи з українською мовою навчання, а саме МБОУ «Школа № 20 міста Феодосії Республіки Крим».

Уся документація і сайт установи велися цілковито російською мовою. Було відсутнє матеріально-технічне забезпечення, а саме підручники (інформації на сайті так званого МОН Криму про забезпечення підручниками українською мовою з навчальних предметів, наприклад, математики, — немає, проте є інформація про забезпечення підручниками кримськотатарською мовою).

Додатково: ще в 2020 році опитування, проведене моніторами Кримської правозахисної групи, виявило, що більшість уроків і позакласних заходів проводиться російською мовою³⁶.

На момент написання звіту організації не вдалося знайти інформацію щодо динаміки доступу до навчання українською мовою на окупованих територіях Донецької, Запорізької, Луганської та Херсонської областей.

Використання закладів освіти як інструменту мілітаризації, пропаганди служби в збройних силах країни окупанта та індоктринації дітей на окупованих територіях

Російська Федерація активно використовує заклади освіти всіх рівнів, від дошкільних навчальних закладів до закладів вищої освіти, для знищення української ідентичності дітей на окупованих територіях, включно із мілітаризацією, пропагандою служби в збройних силах країни-окупанта та індоктринацією. Найбільший вплив чинять на дитину під час навчання в школі, що зумовлено передусім відсутністю можливості не відвідувати шкіл, переведених на російські стандарти освіти на окупованих Росією територіях України.

Громадська організація ЦГП «Альменда» та її партнер — громадська організація «Регіональний центр прав людини» в 2023 році проаналізували шкільну освіту за російськими стандартами та підготували **дослідження «Шкільна освіта: прихована зброя РФ проти України»**. Об'єктами дослідження стали затверджені державні освітні стандарти, програми РФ, а також рекомендовані до використання в освітніх закладах РФ шкільні навчальні посібники для 1–11 класів, застосовувані на тимчасово окупованій території України з 2014 року до 31 грудня 2022 року.

Із повною версією дослідження можна ознайомитися тут: <https://almenda.org/doslidzhennya-zmistu-shkilnykh-pidruchnykv-rosiyi/>

За висновками дослідження, у Росії на загальнодержавному рівні (освітні стандарти, робочі програми та концепції викладання конкретних навчальних предметів):

- **по-перше**, чітко простежується намір держави-агресора нав'язати російську ідентичність українським дітям, сформувати у них патріотичне ставлення до РФ як до батьківщини й готовність виконувати військовий «обов'язок» на користь цієї держави;
- **по-друге**, виявлено низку наративів, здатних призвести до зміни національної ідентичності дітей з української на російську, сформувати в українських дітей позитивне ставлення до російської армії, виправдати імперіалістичну політику РФ у цілому та з позиції збройної агресії проти України. Особливої уваги потребують виявлені у шкільних підручниках наративи, а саме: «загальноросійська ідентичність», «патріотизм», «мілітаризм»;
- **по-третє**, шкільні тексти підручників з історії переконують учнів в тому, що значні сегменти російської історії відбувалися на теренах сучасної України, чим нав'язують школярам переконання, нібито сучасна Росія має історичне право на ці землі.

Також у 2023 році фахівці ЦГП «Альменда» в партнерстві з Регіональним центром прав людини проаналізували зміст 23 шкільних підручників Російської Федерації, які були виявлені в школах Харківської області після її деокупації. У рамках дослідження було проаналізовано,

які цінності та наративи нав'язують українським дітям, які інструменти психолого-педагогічного впливу використовують, а також питання юридичної кваліфікації дій Російської Федерації в сфері освіти.

Виявлені в дослідженні наративи можна умовно об'єднати в такі кластери.

- ▶ **Формування «загальноросійської ідентичності».** Основою для формування «загальноросійської ідентичності» є наративи про братні народи, про існування історичних і культурних зв'язків їх із Росією, в яких саме вона відіграє головну роль. РФ також зображена єдиною й одноосібною спадкоємицею Русі, і всі надбання останньої — об'єкти культурної спадщини, діячі та їхні досягнення — теж нібито належать Росії. Питання мови є принциповим у змісті цього наративу, оскільки лише російська мова нібито виконує об'єднувальну роль для братніх народів, їхніх культур і традицій — *«зміцнює братерську сім'ю»*.
- ▶ **«Героїзація війни».** Для формування позитивного ставлення українських дітей до військової служби в РФ наводиться безліч прикладів «військової звитяги», російська армія героїзується, їй приписують високоморальні чесноти. Окрім того, дітям розповідають про переваги служби у збройних силах РФ, вихваляють її престиж та гарантії, що чекають на тих, хто вступить до лав російської армії. Це має виробити в дитини ставлення до армії як до надзвичайно сприятливого середовища для формування особистості, і до армійської служби як слушного варіанту життєвого сценарію.
- ▶ **«Формування позитивного ставлення до керівництва РФ/«СРСР» і держави», «формування позитивного ставлення до «сильної держави/влади», до диктатури», «Влада — це необмежений та необхідний контроль над громадянами», «формування позитивного ставлення до «російської православної церкви»** має на меті формування в учнів на окупованих територіях поваги до будь-яких дій влади, уявлення про «божественне» походження влади — і, головне, вимагає від населення сліпого підпорядкування владі. Будь-який прояв «суб'єктності» громадян розглядається або як прояв екстремізму, націоналізму, або як намагання нашкодити «великому російському народові».
- ▶ **Протистояння Росії та країн «колективного Заходу» і США — ще одна група наративів**, що впливає на формування уявлень українських дітей про світобудову й розподіл сил на політичній мапі світу. Наскрізно в підручниках є репрезентація інших країн або як меншовартисних, порівнюючи з «Великою Росією», або як її ворогів. Варто також акцентувати увагу на значній кількості негативних оцінок щодо історії інших народів і країн, їхнього розвитку, їхньої державної політики. Приміром, процеси колонізації та формування колоніальних імперій розглядаються як негативні явища, а методи колонізації змальовано лише через опис «жорсткого подавлення національного спротиву». Водночас ідентичні процеси в історії Росії тлумачаться чи як позитивне явище для «народів Росії», чи у світлі такого дискурсу, як геополітичні інтереси «російського народу».

Серед основних виявлених інструментів маніпулятивного впливу було виявлено такі.

- ▶ **ІНФОРМУВАННЯ** є надзвичайно поширеним засобом соціального впливу. Змістовна частина підручників побудована у такий спосіб, що інформація надається відповідно до стратегічних освітніх завдань і стає «викривленою» не тому, що її фальсифіковано, а тому, що значну частину її приховано. Наприклад, підручники з літератури подають відомості лише про російських письменників і значну увагу присвячують вивченню творів про «Велику Вітчизняну війну».

- ▶ **МІФОЛОГІЗАЦІЯ** — цей інструмент найбільш уживаний у підручниках. Серед міфів, поширюваних шкільною освітою, такі: «Росія — велика держава», «Російська мова — велика та могутня», «Росія завжди перемагає у війнах», «Росія — миротвориця та захисниця народів», «Севастополь — місто російської слави» тощо.
- ▶ **НАВІЮВАННЯ** — це непрямий психологічний вплив, заснований на прихованому спонуканні людини до виконання певної дії через додавання до змісту її бажань такої мотивації, що корегує життєві плани індивіда. Таку роль у досліджуваних підручниках виконує наратив «служіння Батьківщині», який наскрізно зчитується у всіх текстах. Навіть є окремі додаткові тексти в параграфах підручників з історії під рубрикою «Честь і Слава Вітчизни». А у підручниках з літератури великий блок відведено поезії про «страждання російської еміграції».
- ▶ **ЗАРАЖЕННЯ ТА НАСЛІДУВАННЯ** — це особливий засіб впливу, що сприяє засвоєнню зразків чужої поведінки та підсилюється механізмами колективної емоційної взаємодії. «На боротьбу з ворогом нарівні з чоловіками призовного віку піднялися жінки, літні люди та неповнолітні. Вони не лише забезпечували роботу тилу, а й воювали на фронті»; «Як і в роки Першої світової війни, батькам допомагали кувати перемогу діти та підлітки»; цитата з Д. С. Ліхачова: «У голод люди показали свою сутність, оголилися, звільнилися від будь-якої мішури: одні виявилися чудовими, безпрецедентними героями, інші — злочинцями, негідниками, вбивцями, людоджерерами»; «...Герої, які стали символом мужності та військової доблесті: ...Микола Гастелло, ...Віктор Талалихін, ...Ліза Чайкіна, ...Зоя Космодем'янська, ...Олександр Матросов, ...28 панфіловців» тощо.³⁷ Так освітні маніпулятори використовують здатність індивіда до наслідування для формування певних моделей поведінки людей за допомогою демонстрації дій тих індивідів, котрі користуються у людей довірою й авторитетом.
- ▶ **МЕТОД «НАКЛЕЮВАННЯ ЯРЛИКІВ»** — цей метод передбачає надання подіям, явищам, людям певних властивостей, ознак, характеристик без додаткової аргументації. Зокрема, у підручниках у такий спосіб сконструйовано наративи «вони/ми», «націоналісти» тощо.
- ▶ **МЕТОД «ПРОМИВАННЯ МІЗКІВ»** — цей інструмент маніпулятивного впливу використовується для переконання людини в істинності нових для неї ідей через зміну ідейно-концептуальної системи її свідомості. Його мета полягає в переформатуванні старих і утворенні нових знань, понять, уявлень. Завдяки цьому методу реалізується ціль: сформувати «власні переконання» молоді у тому, що порятунок для держави — це сильна влада, а не демократичні методи керування. Вміле використання у підручнику апарату організації засвоєння (завдання, запитання, проекти) сприяє посиленню впливу цього методу. Наприклад, рубрика «Думаємо, порівнюємо, міркуємо»: *«Висловіть своє ставлення до думки одного з журналістів: якби не було таких рішучих дій Б. М. Ельцина у 1993 році, то внаслідок справжньої громадянської війни загинули б десятки тисяч людей. Але є моменти в історії, коли необхідно перервати здійснення демократичних процедур, щоб не скомпрометувати ту саму демократію в країні на багато років уперед».*³⁸
- ▶ **МЕТОД ПЕРЕКОНАННЯ** — його метою є умовити людину визнати істинність цінностей, норм і зразків поведінки, кореспондованих різними засобами пропаганди. Зазвичай використовуються бундючні фрази загальноприйнятого змісту, саме застосування яких вже переконливо впливає на індивіда: *«...Війна, яку ви ведете, є визвольною війною, спра-*

37 История. История России, 1914–1945 гг. 10 класс: базовый уровень: учебник: часть 2-я / М.М. Горинов, А.А. Данилов, Л.Г. Косулина (и др.): под ред. А.В. Торкунова. — Москва: Просвещение, 2022.

38 История. История России, 1946 г. – начало XXI века: 11 класс: базовый уровень: учебник для общеобразовательных организаций: часть 2-я / А.А. Данилов, А.В.Торкунов, О.В. Хлебников: под ред. А.В. Торкунова. — Москва : Просвещение, 2022. — С. 64.

ведливою війною. Нехай надихає вас у цій війні мужній образ наших великих предків — Олександра Невського, Дмитра Донського, Кузьми Мініна, Дмитра Пожарського, Олександра Суворова, Михайла Кутузова! Нехай осінить вас переможний прапор великого Леніна!»³⁹.

► **ЕФЕКТ ПРИСУТНОСТІ** — містить низку елементів, покликаних імітувати реальність. У підручниках до цього методу варто віднести проєктні завдання, прикладом яких може слугувати такий проєкт: «Зберіть інформацію про боротьбу народів СРСР з фашизмом, використовуючи за можливості архівні фотографії, кінохроніку, спогади ветеранів війни, які проживають у вашій місцевості. На основі зібраного вами матеріалу підготуйте разом із учителем класну годину на тему “Вони визволяли Батьківщину”»⁴⁰.

► **МЕТОД «ПЕРЕПИСУВАННЯ ІСТОРІЇ»** — цей метод передбачає викривлення правдивої інформації через приховано неправдиву, коли складно зрозуміти, як саме відбувається фальсифікація. У підручнику з історії для 11 класу автори присвятили цьому методу окремий параграф «Фальсифікація історії Великої Вітчизняної війни», пояснюючи учням суть фальсифікації («...підробка, свідоме викривлення, підміна справжнього, істинного») і даючи відповідь на ключове запитання: «Хто, як і для чого фальсифікує історію?», але використали ті самі засоби маніпуляції історичними фактами й твердженнями, які засуджували: «У деяких країнах у заданому владою напрямку працюють цілі “інститути національної пам’яті”, спеціальні музеї, витрати на утримання яких у багато разів перевищують фінансування академічних інститутів»⁴¹. Наслідки цього методу дуже ефективні в довготривалій перспективі, коли потрібно поступово сформувати відповідний світогляд, використовуючи механізми «відновлення історичної правди» через шаблони масової пам’яті.

Із повним текстом дослідження, включно із цитатами з підручників та юридичною кваліфікацією, можна ознайомитися тут: <https://almenda.org/doslidzhennya-pidruchnik-i-vijna-navchalna-literatura-rf-na-okupovanij-teritorii-yak-instrument-znishhennya-identichnosti-ukrainciv/>

Крім того, з 2023/2024 навчального року Росія перейшла на «єдиний підручник з історії» для 10–11 класів⁴². Цей підручник по суті є пропагандистським матеріалом. У підручник з історії Росії для 11 класу додали параграфи про «СВО» та «український неонацизм» для ідеологічного обґрунтування нападу на Україну та зображення агресії як «оборонної війни». Додані

39 История. История России, 1914–1945 гг. 10 класс: базовый уровень: учебник: часть 2-я / М.М. Горинов, А.А. Данилов, Л.Г. Косулина (и др.): под ред. А.В. Торкунова. — Москва: Просвещение, 2022.

40 История. Всеобщая история. Новейшая история, 1914–1945 гг. 10 класс: базовый уровень: учебник / О.С. Сороко-Цюпа, А.О. Сороко-Цюпа: под ред. А.О. Чубарьяна. — Москва: Просвещение, 2022. — С. 210.

41 История. История России, 1914–1945 гг. 10 класс: базовый уровень: учебник: часть 2-я / М.М. Горинов, А.А. Данилов, Л.Г. Косулина (и др.): под ред. А.В. Торкунова. — Москва: Просвещение, 2022. — С. 108.

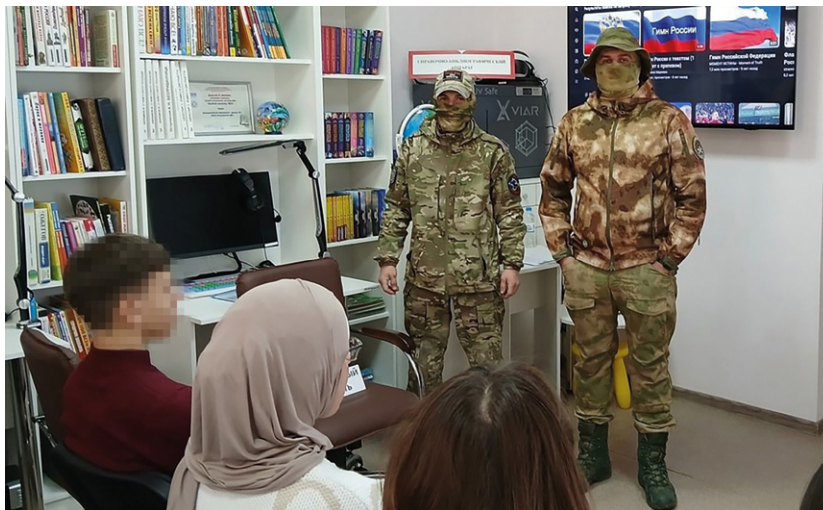
42 Ідеться про підручники «История России» (10-й клас), «Всемирная история» (10-й клас), «История России» (11-й клас) і «Всемирная история» (11-й клас) за авторства В. Мединського, А. Торкунова.

нарлативи російської пропаганди, зокрема про те, що українців нібито вигадав австрійський генштаб у XIX ст. для розділення «єдиного російського народу»⁴³, про «американські біолабораторії» в Україні⁴⁴, «незаконну» передачу Криму Україні з «особистої ініціативи» Хрущова⁴⁵. Революція Гідності 2014 року в Києві подається як «державний переворот», окремі розділи присвячені «українському неонацизму» тощо. Підручник написаний так, що ретранслює офіційну російську пропаганду, подає неправдиву інформацію і спрямований на індоктринацію дітей^{46,47}.

Важливо зазначити, що для всіх учнів з 1 вересня 2024 року стало обов'язковим проходити навчання з поводження зі стрілецькою зброєю, з медичної підготовки та керування дронами в рамках предмету «Основи безпеки і захисту Батьківщини».

Також у школах проводять спеціальні заняття, такі як «уроки мужності» та «розмови про важливе», під час яких діти зустрічаються з російськими солдатами, які беруть участь у війні проти України⁴⁸.

43 В. Р. Мединский, А. В. Торкунов: Учебник по истории России 1945 год – начало XXI века. 11 класс. С. 397–398.

44 Там само. С. 402.

45 Там само. С. 66–67.

46 <https://spravdi.gov.ua/pidruchnyk-nenavysti-chomu-medynskij-mozhe-navchyty-rosijskyh-shkolyariv/>

47 <https://almenda.org/chomu-rosijskij-yedynij-pidruchnik-z-istorii-porushuye-mizhnarodne-pravo-abo-novij-vimir-propagandi-na-okupovanix-teritoriyax/>

48 https://vk.com/wall-214910068_218281, архів: <https://archive.ph/wip/dgdMc>

Окремим інструментом мілітаризації та індоктринації дітей на окупованих територіях є функціонування кадетських класів.

Діяльність кадетських класів на окупованих територіях детально розкрита в **аналітичному звіті «Фабрика війни: кадетство на ТОТ АР Крим та міста Севастополя»**.

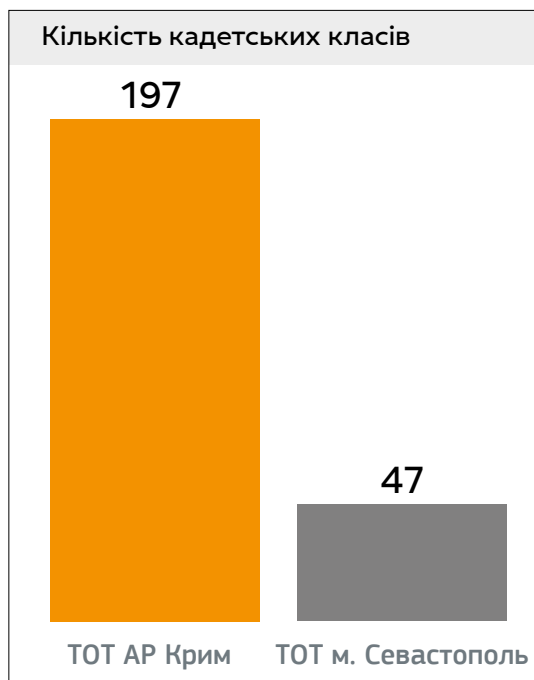
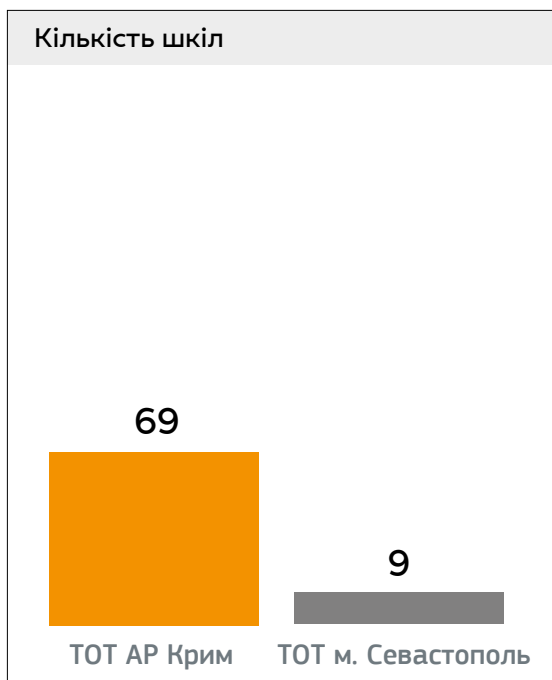
Звіт доступний за посиланням: <https://almenda.org/analitichnij-zvit-fabrika-vijni-kadetstvo-na-tot-ar-krim-ta-mista-sevastopolya/>

Основна мета кадетських класів полягає в формуванні у дітей «патріотичних» цінностей російської держави та у підготовці учнів до подальшого проходження служби в органах державного апарату і збройних силах РФ.

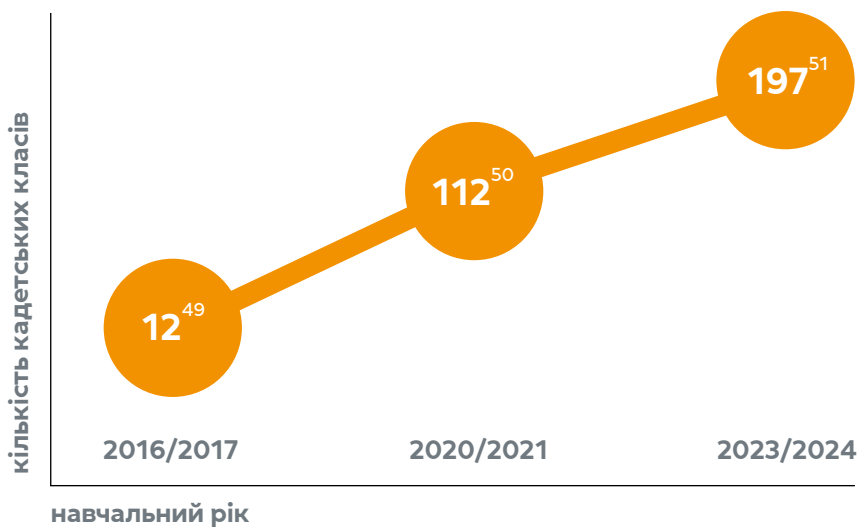
Програма включає військово-патріотичне виховання, яке передбачає нав'язування російської історичної та ідеологічної доктрини, а також розвиток військових навичок.

За результатами дослідження, у 2023/2024 навчальному році на ТОТ АР Крим та Севастополя виявлено щонайменше таку кількість кадетських класів та шкіл, в яких вони відкриті.

Із відкритих джерел вдалося встановити стрімке зростання кадетського компонента в школах на ТОТ АР Крим та Севастополя за 10 років окупації Росією.

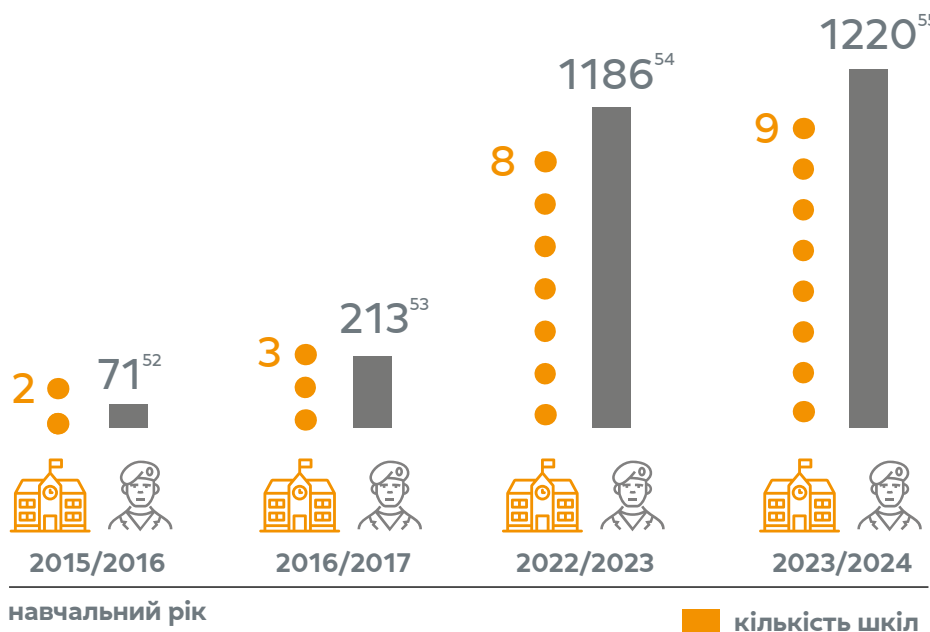
Динаміка відкриття кадетських класів на ТОТ АР Крим

У 2023/2024 навчальному році чисельність кадетських класів на ТОТ АР Крим, як порівняти з 2016/2017 навчальним роком, збільшилася у

16,4 разів.

Динаміка відкриття шкіл з кадетськими класами на ТОТ Севастополя та залучення дітей

У 2023/2024 навчальному році кількість дітей у кадетських класах на ТОТ Севастополя, як порівняти з 2015/2016 навчальним роком, збільшилася у

17,2 разів.

49 <https://crimea-news.com/other/2017/08/29/318029.html>, архів: <https://archive.ph/rcbMJ>

50 <https://vesti-k.ru/news/2021/03/07/ryady-patrioticheskikh-organizacij-kryma-popolnili-10-000-yunarmejce-v/?ysclid=lpbl5nm6dc938610056>, архів: <https://archive.ph/gi8nl>

51 https://almenda.org/wp-content/uploads/2024/09/Cadet_web_ukr-1.pdf

52 <https://sevastopol.su/news/dlya-budushchih-sledovateley-i-spasateley-v-sevastopole-otkrylis-kadetskie-klassy>, архів: <https://archive.ph/SdNp0>

53 <https://sevastopol.su/news/vsem-sevastopolskim-shkolam-razreshili-sozdavat-kadetskie-klassy?ysclid=lon22ecu7o136402774>, архів: <https://archive.ph/Xq6th>

54 <https://edu.sev.gov.ru/about/podvedomstvennye-uchrezhdeniya/srednee-obshchee-obrazovanie/?ysclid=lpbau9prm7520786365>, архів: <https://archive.ph/wip/upM41>

55 https://almenda.org/wp-content/uploads/2024/09/Cadet_web_ukr-1.pdf

Розподіл кадетських класів за спрямованістю на ТОТ АР Крим має такий вигляд^{56, 57}:

Розподіл кадетських класів за спрямованістю на ТОТ Севастополя має такий вигляд⁵⁸.

Ще одним інструментом впливу на свідомість дітей є маркування освітнього простору. Задля цього в школах створюють класи історії, відкривають «парти героїв», присвячені учасникам так званої «СВО», на фасадах шкіл відкривають меморіальні дошки на честь загиблих у так званій «спецоперації». Метою такого маркування простору, крім самої індоктринації та насадження російської ідентичності, є глорифікація війни й служби в збройних силах країни-окупанта. Окрім того, меморіалізація у цьому контексті має на меті не вшанувати пам'ять жертв російсько-української війни, а налаштувати молоде покоління кримчан проти

56 https://almenda.org/wp-content/uploads/2024/09/Cadet_web_ukr-1.pdf

57 Кількість кадетських класів за спрямованістю становить 190, що на 7 класів менше за кількість виявлених на ТОТ АР Крим (197 класів). Така розбіжність виникла через те, що з 11 кадетських класів МБЗЗ «Ялтинська СШ №11» сформований «Кадетський корпус імені імператора-миротворця Олександра III» і його обліковано як один на 4 напрямів, які є в школі: МНС, МВС, ПКС, Росгвардія.

58 https://almenda.org/wp-content/uploads/2024/09/Cadet_web_ukr-1.pdf

України, спонукаючи юнацтво наслідувати приклад тих, хто був змушений воювати проти власної країни.

У звіті **«Меморіальні дошки як доказ злочинів РФ у Криму»** ЦГП «Альменда» проаналізувала, як відкриття дошок на фасадах шкіл впливає на свідомість дітей, які навчалися і навчаються в умовах окупації. Крім інструменту впливу на свідомість дітей, меморіальні дошки також є доказом руйнівної політики Росії із русифікації та мілітаризації дітей, оскільки на самих дошках зображені ті, хто були дітьми й навчалися в школах на момент окупації півострова в 2014 році, автоматично набули російського громадянства і були призвані до лав Збройних Сил РФ всупереч приписам міжнародного гуманітарного права, яке прямо забороняє такі дії. Їх участь і загибель на війни проти власної країни є не останньою чергою результатом дій Росії, спрямованих на знищення їх української ідентичності, на глорифікацію війни та пропаганду служби в збройних силах РФ.

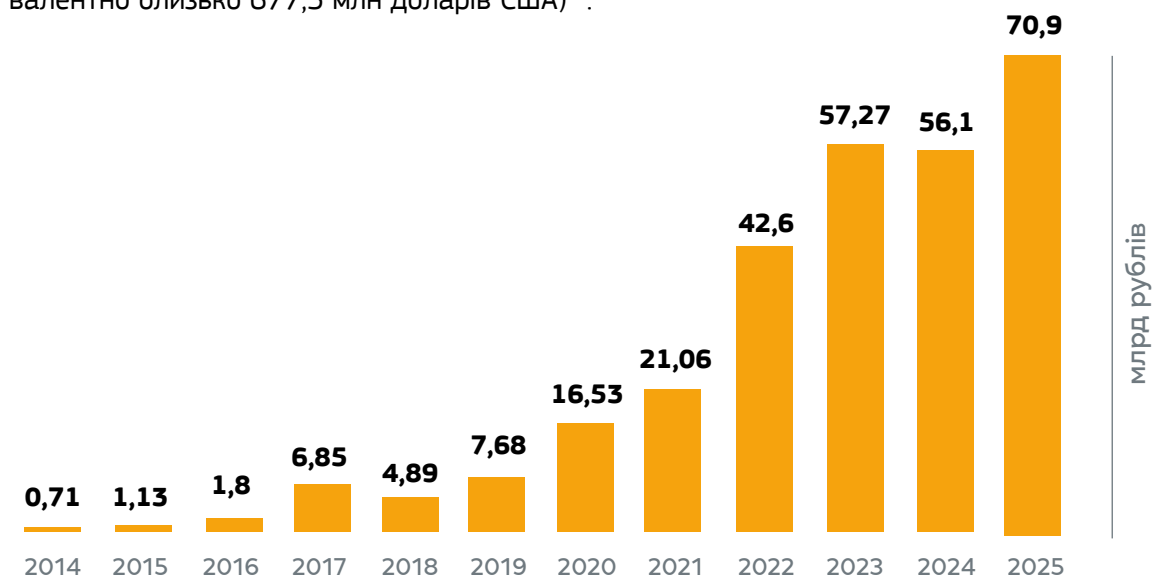

Із дослідженням можна ознайомитися тут: <https://almenda.org/doslidzhennya-memorialni-doshki-yak-dokaz-zlochiv-rf-v-krimu/>

Роль молодіжних рухів

Молодіжна політика РФ також відіграє роль в індоктринації та мілітаризації дітей і молоді на окупованих територіях України.

З 2014 до 2021 року бюджет на пряму молодіжної політики РФ коливався від 0,7 млрд до 21 млрд рублів, а з 2022 року зріс майже вдвічі — витрати становили понад 42,5 млрд рублів⁵⁹. Станом на 2024 рік закладено більше 56,1 млрд рублів⁶⁰ (еквівалентно понад 617 млн доларів США). У Федеральному законі РФ від 30 листопада 2024 р. № 419-ФЗ «Про федеральний бюджет на 2025 рік і на плановий період 2026 та 2027 років» (вступає в силу з 01.01.2025 року) на 2025 рік закладені витрати на молодіжну політику в розмірі 70,9 млрд рублів (еквівалентно близько 677,3 млн доларів США)⁶¹.

59 Дані з федеральних бюджетів РФ за 2014–2024 роки:

2014 рік: [https://ivo.garant.ru/#/document/70525334/paragraph/77971/doclist/5203/14/0/0/"0%20федеральном%20бюджете%20на%202014%20год:0](https://ivo.garant.ru/#/document/70525334/paragraph/77971/doclist/5203/14/0/0/), архів: <https://archive.ph/wip/bmmzC>

2015 рік: [https://ivo.garant.ru/#/document/70810756/paragraph/342179/doclist/6239/10/0/0/"0%20федеральном%20бюджете%20на%202015%20год:15](https://ivo.garant.ru/#/document/70810756/paragraph/342179/doclist/6239/10/0/0/), архів: <https://archive.ph/wip/Mae2f>

2016 рік: [https://ivo.garant.ru/#/document/71279990/paragraph/70059/doclist/5515/10/0/0/"0%20федеральном%20бюджете%20на%202016%20год:6](https://ivo.garant.ru/#/document/71279990/paragraph/70059/doclist/5515/10/0/0/), архів: <https://archive.ph/UYvsS>

2017 рік: [https://ivo.garant.ru/#/document/71570266/paragraph/12/doclist/5675/9/0/0/"0%20федеральном%20бюджете%20на%202017%20год:8](https://ivo.garant.ru/#/document/71570266/paragraph/12/doclist/5675/9/0/0/), архів: <https://archive.ph/Pstk3>

2018 рік: <https://ivo.garant.ru/#/document/71825896/paragraph/156426:13>, архів: <https://archive.ph/wip/HpUjR>

2019 рік: <https://ivo.garant.ru/#/document/72116686/paragraph/194157:13>, архів: <https://archive.ph/wip/RbxIT>

2020 рік: [https://ivo.garant.ru/#/document/73098374/paragraph/102587/doclist/6480/10/0/0/"0%20федеральном%20бюджете%20на%202020%20год:15](https://ivo.garant.ru/#/document/73098374/paragraph/102587/doclist/6480/10/0/0/), архів: <https://archive.ph/wip/Ontlj>

2021 рік: [https://ivo.garant.ru/#/document/75018021/paragraph/139023/doclist/6505/10/0/0/"0%20федеральном%20бюджете%20на%202021%20год:17](https://ivo.garant.ru/#/document/75018021/paragraph/139023/doclist/6505/10/0/0/), архів: <https://archive.ph/wip/vPzjQ>

2022 рік: [https://ivo.garant.ru/#/document/403171045/paragraph/84934/doclist/6649/6/0/0/"0%20федеральном%20бюджете%20на%202022%20год:19](https://ivo.garant.ru/#/document/403171045/paragraph/84934/doclist/6649/6/0/0/), архів: <https://archive.ph/wip/YDSw>

2023 рік: [https://ivo.garant.ru/#/document/405874129/paragraph/83507/doclist/6699/1/0/0/"0%20федеральном%20бюджете%20на%202023%20год:21](https://ivo.garant.ru/#/document/405874129/paragraph/83507/doclist/6699/1/0/0/), архів: <https://archive.ph/wip/Mun1Q>

2024 рік: [https://ivo.garant.ru/#/document/408079281/paragraph/150657/doclist/6739/1/0/0/"0%20федеральном%20бюджете%20на%202024%20год:23](https://ivo.garant.ru/#/document/408079281/paragraph/150657/doclist/6739/1/0/0/), архів: <https://archive.ph/wip/aaSdr>

2025 рік: <https://ivo.garant.ru/#/document/408079281/paragraph/171165:3>, архів: <https://archive.ph/p4eMy>

60 <https://ivo.garant.ru/#/document/408079281/paragraph/171165:3>, архів: <https://archive.ph/p4eMy>

61 <https://dobro.press/news/66-mlrd-na-molodyozhnyuyu-politiku-zalozheny-v-byudzheth-na-2025-god>, архів: <https://archive.fo/wip/g7MrO>

архів: <https://archive.fo/wip/g7MrO>

Збільшення фінансування з 2021 року, цілком імовірно, спричинене підготовкою до повномасштабного вторгнення в Україну та необхідністю «правильного» налаштування молоді для сприйняття рішень Кремля. Це пояснює і подальше зростання фінансування за роки активного воєнного вторгнення — для формування лояльного ставлення до влади і виховання покоління зручної молоді⁶².

Детальніше про роль молодіжної політики — у звіті **«Молодіжна політика РФ як інструмент знищення ідентичності на ТОТ України»**⁶³.

Звіт доступний за посиланням: <https://almenda.org/analitichnij-zvit-molodizhna-politika-rf-yak-instrument-znishhennya-identichnosti-na-tot-ukraini/>

Один із ключових інструментів молодіжної політики — діяльність молодіжних рухів, які також прямо чи опосередковано фінансуються з державного бюджету РФ.

Наймасштабніші молодіжні рухи на окупованих територіях — «Юнармія» та «Двіженіє первих».

У звіті **«Молодіжні рухи як інструмент індоктринації та милітаризації на ТОТ України»**⁶⁴ детально розкрито особливості функціонування цих рухів, а також відповідальних за діяльність і залучення у рухи українських дітей на окупованих територіях.

Звіт доступний за посиланням: <https://almenda.org/molodizhni-ruxi-yak-instrument-indoktrinacii-i-militarizacii-na-okupovanix-teritoriyax/>

Окрім цих двох рухів, також варто зазначити інші: «Орлята Росії», «Юг Молодой», «Волонтьори побєди», «Молодая Гвардія Єдиної Росії», «Юниє севастопольци».

62 <https://almenda.org/finansuvannya-molodizhnoi-politiki-v-rosii/>

63 <https://almenda.org/analitichnij-zvit-molodizhna-politika-rf-yak-instrument-znishhennya-identichnosti-na-tot-ukraini/>

64 <https://almenda.org/molodizhni-ruxi-yak-instrument-indoktrinacii-i-militarizacii-na-okupovanix-teritoriyax/>

Ситуація з фокусом діяльності й чисельністю цих рухів за інформацією, доступною станом на жовтень 2024 року, така.

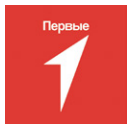

Загальноросійський дитячо-юнацький військово-патріотичний рух «Юнармія» (рос. — Всероссийское детско-юношеское военно-патриотическое общественное движение «ЮНАРМИЯ»).

Юнармія організовує і регулярно проводить мілітаристські заходи, ігри, зокрема з вивезенням дітей на територію Росії. Наприклад, у липні 2024 року приводом для вивезення дітей на територію Московської області РФ стало проведення фіналу військово-спортивної гри «Перемога» (рос. — «Победа»), яку реалізує мілітаристський рух «Юнармія» за підтримки Міністерства оборони РФ, Міністерства освіти РФ та «Двіженія первих». Метою проведення цієї гри є військова підготовка дітей та популяризація силових і збройних структур РФ^{65,66}.

Кількість залучених дітей:

АР Крим:	з 1500 (2017 рік) ⁶⁷ збільшилась до близько 15 020 ⁶⁸ ;
Севастополь	з 40 (2016 рік) ⁶⁹ збільшилась до понад 16 000 ⁷⁰ ;
Херсонська область	з 200 (2023 рік) ⁷¹ збільшилась до понад 600 ⁷² ;
Запорізька область	з 237 учасників ⁷³ ;
Донецька область	з 77 (2019 рік) ⁷⁴ збільшилось до понад 5000 ⁷⁵ ;
Луганська область	з 100 (2019 рік) ⁷⁶ збільшилось до понад 5500 ⁷⁷ .

Російський рух дітей та молоді «Двіженіє первих» (рос. — «Российское Движение Детей и Молодёжи: Движение Первых»).

«Двіженіє первих», окрім проведення русифікаційних і пропагандистських заходів, є організатором акції під назвою «Ми — громадяни Росії», яку регу-

65 https://vk.com/wall-217363296_2939, архів: <https://archive.ph/wip/bCnk1>

66 https://vk.com/wall-217363296_2931, архів: <https://archive.ph/wip/hiEJz>

67 <https://alushta24.org/blog/alushta/id-17549-yunarmiya-kruglyiy-stol-na-temu-razvitie-yunarmii-v-munitsipalnom-obrazovanii-gorodskoy-okrug-alusht.html>, архів: <https://archive.ph/RVn9u>

68 <https://gkmp.rk.gov.ru/structure/9bd500bf-caa3-4220-b187-2379acc5c373>, архів: <https://archive.ph/JxWaB>

69 <https://sevastopol-news.com/politics/2019/04/18/92073.html>, архів: <https://archive.ph/CjZAQ>

70 https://vk.com/wall-177557250_25974, архів: <https://archive.fo/qFi6a>

71 https://vk.com/wall-145460148_158561, архів: <https://archive.ph/OQYg0>

72 https://vk.com/wall-215245628_1367, архів: <https://archive.ph/uKvCL>

73 https://vk.com/minoinzo?z=photo-217630752_457246812%2Fwall-217630752_2678, архів: <https://archive.ph/NG8Ue>

74 <https://dan-news.ru/defence/pervye-77-uchastnikov-dvizheniya-molodaya-gvardiya-yunarmiya-prisyagnuli-na-vernost-narodu-dnr-v-donecke/?ysclid=m4v3rhxisx977140271>, архів: <https://archive.ph/wip/cFmfu>

75 <https://www.mk-donbass.ru/social/2024/11/26/bolee-pyati-tysyach-zhiteley-dnr-voshli-v-sostav-yunarmii.html?ysclid=m4v4bb8qin863969007>, архів: <https://archive.ph/wip/wADNc>

76 <https://gorod-lugansk.com/2019/06/26/gorodskoy-shtab-yunarmii-v-2019-m-sformirovan-v-stolice.html>, архів: <https://archive.ph/VjWou>

77 <https://krasnodon-adm.ru/news/65bced4689f92c300c0dd5c6>, архів: <https://archive.ph/aPYaP>

лярно проводять на всіх ТОТ (Запорізької^{78,79}, Херсонської^{80,81}, Луганської⁸², Донецької⁸³ областей, АР Крим⁸⁴): вона полягає у публічному врученні російських паспортів українським дітям (примусовій паспортизації).

Кількість залучених дітей⁸⁵:

АР Крим:	розгорнуло діяльність у січні 2023 року, залучено понад 13 000 дітей ⁸⁶ ;
Севастополь	розгорнуло діяльність у лютому 2023 року, залучено понад 10 000 дітей ⁸⁷ ;
Херсонська область	перше відділення відкрите в січні 2023 року ⁸⁸ , за рік залучено 4215 дітей ⁸⁹ ;
Запорізька область	у грудні 2022 року відкриття перших первинних відділень , залучено 2000 дітей ⁹⁰ ;
Донецька область	у грудні 2022 року відкрите перше відділення ⁹¹ , залучено понад 16 000 дітей ⁹² ;
Луганська область	у грудні 2022 відкрите перше відділення ⁹³ , залучено понад 21 500 дітей ⁹⁴ .

«Орлята Росії» (рос. — «Орлята России»).

Програма створена в 2021 році, передбачає залучення наймолодших учнів (із першого класу) до заходів русифікаційного та мілітаристського характеру, є першою сходинкою для подальшого переходу дитини до членства в «Дві-

78 https://vk.com/wall-216422329_6686, архів: <https://archive.ph/wip/J8exW>

79 https://vk.com/mypervie_zp?w=wall-218359825_650&z=photo-218359825_457240262%2Fwall-218359825_650, архів: <https://archive.ph/wip/t7vJ6>

80 https://t.me/molodezh_genichesk/1711, архів: <https://archive.ph/wip/593Xf>

81 https://t.me/tavria_kherson/27606, архів: <https://archive.ph/wip/VeH18>

82 <https://gorod-lugansk.com/2024/09/27/v-luganske-sostojalas-torzhestvennoe-vruchenie-pasportov.html>, архів: <https://archive.ph/wip/14ffk>

83 <https://dnrnews.ru/society/2024/09/30/846616.html>, архів: <https://archive.ph/wip/OD7TW>

84 https://vk.com/wall-153744445_32665, архів: <https://archive.ph/wip/IFjBM>

85 <https://www.arhcity.ru/data/115/16022024PR.pdf?ysclid=m10bshbzqa799329617>, архів: <https://archive.ph/wip/9ifAQ>

86 <https://xn--90acagbhqpc7c8c7f.xn--p1ai/news/655?ysclid=m4v84l2nwk358458779>, архів: <https://archive.ph/wip/VCTlw>

87 https://vk.com/wall-80821398_107932, архів: <https://archive.fo/zqkU1>

88 <https://www.xn--c1acpgembb1l.xn--p1ai/tpost/z41boj8801-v-zaporozhskoi-oblasti-otkrilos-pervoe-p>, архів: <https://archive.ph/QGARq>

89 <https://www.arhcity.ru/data/115/16022024PR.pdf?ysclid=m10bshbzqa799329617>, архів: <https://archive.ph/wip/9ifAQ>

90 <https://rutube.ru/video/fed47bfc270f39e37e03634d5f46b422/>, архів: <https://archive.ph/eOme9>

91 <https://pobedarf.ru/2022/12/30/pervaya-yachejka-novogo-molodezhnogo-dvizheniya-sozdana-v-dnr/>, архів: <https://archive.ph/wip/te1Xc>

92 https://vk.com/video-76988535_456242217?t=1h33m6s, архів: <https://archive.ph/wip/YVuV0>

93 <https://lug-info.ru/news/rossijskoe-dvizhenie-detej-i-molodezhi-dvizhenie-pervyh-otkrylo-v-lnr-pervuyu-yachejku/>, архів: <https://archive.ph/wip/yTxSE>

94 <https://lugansk.bezformata.com/listnews/podvel-itogi-raboti-dvizheniya/133832424/>, архів: <https://archive.ph/UDbh8>

женії первих» та Юнармії. В 2024 році відбувається активне поширення на ТОТ із залученням дітей дошкільного віку⁹⁵. Дітей навчають любити та захищати Росію як свою батьківщину, популяризують символіку РФ⁹⁶.

Кількість залучених дітей:

АР Крим:	за 3 роки залучено понад 23 000 дітей ⁹⁷ ;
Севастополь	з 2000 (2022 рік) ⁹⁸ їх число збільшилося до 15 000 ⁹⁹ ;
Херсонська область	з 500 (2023 рік) ¹⁰⁰ зросло до 14 000 ¹⁰¹ ;
Запорізька область	з 75 (2023) ¹⁰² зросло до 5722 ¹⁰³ ;
Донецька область	понад 18 000 ¹⁰⁴ ;
Луганська область	20 000 ¹⁰⁵ .

«Юг Молодой» (рос. — «Юг Молодой»).

Рух активно займається індоктринацією та мілітаризацією дітей і молоді на ТОТ Херсонської й Запорізької областей, зокрема через ігрові заходи: квіз для школярів «Росія — батьківщина моя»¹⁰⁶, влаштовується святкування до так званого «Дня возз'єднання Херсонської області із Росією». Активісти руху #ЮгМолодой залучають дітей і молодь в окупованих українських містах і селищах до зафарбування кольорів прапора й герба України, мотивуючи ці дії наявністю «нацистської символіки»¹⁰⁷. Також учасники руху проходять навчання щодо видів екстремізму (серед яких ідеться про виявлення проукраїнських позицій)¹⁰⁸.

Кількість залучених дітей:

Херсонська область	залученість дітей збільшилася з 3 відділень у 2022 році ¹⁰⁹ до 17 відділень і понад 7 000 учасників (на кінець 2023 року) ¹¹⁰ .
Запорізька область	

95 <https://t.me/obrzp/25697>, архів: archive.ph/wip/BDrXr

96 <https://t.me/YugMolodoj/20055>, архів: archive.ph/wip/qq8q4

97 <https://www.crimea.kp.ru/online/news/5560306/>, архів: <https://archive.fo/MJdUd>

98 <https://nts-tv.com/news/boleee-dvukh-soten-sevastopolskikh-shkolnikov-stali-46281/>, архів: <https://archive.ph/WlVBA>

99 https://vk.com/wall-177557250_28027, архів: <https://archive.ph/wip/a8pMd>

100 https://t.me/mypervie_zp/1442, архів: <https://archive.ph/qZnyg>

101 <https://t.me/obrzp/23023>, архів: <https://archive.fo/7fE9y>

102 <https://t.me/depobrherson/3199>, архів: <https://archive.ph/VZZhr>

103 <https://t.me/depobrherson/4504>, архів: <https://archive.fo/2o7Pb>

104 <https://dan-news.ru/obschestvo/k-proektu-orljata-rossii-v-dnr-prisoedinilis-svyshe-18-tys.-shkolnikov-mladshih/>, архів: archive.ph/wip/fQSVE

105 <https://www.lugansk.kp.ru/daily/27610.5/4936641/?ysclid=m4wj4b9pmy349519880>, архів: <https://archive.ph/wip/e59ig>

106 <https://t.me/YugMolodoj/4021>, архів: <https://archive.ph/H1Bzw>

107 https://t.me/pology_yug_molodoj/171, архів: <https://archive.ph/8nbUR>

108 <https://t.me/YugMolodoj/19832>, архів: archive.ph/wip/zEQqA

109 <https://kherson-news.ru/society/2023/11/01/221955.html>, архів: <https://archive.ph/qZr7E>

110 <https://t.me/YugMolodoj/10641>, архів: <https://archive.ph/jEPEa>

«Волонтеры победы» (рос. — «Волонтеры Победы»).

Учасники проводять для дітей і молоді мілітаристські заходи, спрямовані на формування позитивного ставлення до військовослужбовців РФ, які беруть участь у війні проти України, героїзують їх, організовують акції підтримки тощо^{111,112}.

Молодая Гвардия Единой России (рос. — «Молодая Гвардия Единой России»).

Являє собою молодіжне крило політичної провладної партії РФ «Єдина Росія». Учасники «Молодої гвардії» організовують пропагандистські акції на підтримку президента РФ, популяризацію російської символіки на ТОТ, закликають до участі в незаконних виборах і референдумі на ТОТ^{113,114}.

«Юные севастопольцы» (рос. — «Юные севастопольцы»).

Створений у 2024 році новий патріотичний рух для вихованців дитячих садків старшого дошкільного віку тимчасово окупованого міста Севастополь. За твердженням представників окупаційної влади, створення цього руху спрямоване на «формування у дітей морально-патріотичних якостей, виховання почуття патріотизму (прим. — до Росії), дбайливого ставлення до героїчного минулого рідного міста та країни». Згідно із задумом організаторів, новий рух буде інструментом залучення дошкільнят до заходів «патріотичного» спрямування, взаємодії з дитячими громадськими організаціями, а також стане першим щаблем у багаторівневій системі так званого патріотичного виховання, спрямованої, де-факто, на мілітаризацію та індоктринацію українських дітей, які перебувають на ТОТ¹¹⁵.

Кількість залучених дітей:

Севастополь

4000 (станом на березень 2024 року)¹¹⁶.

111 https://vk.com/wall-218383340_3804, архів: archive.ph/wip/2fUri

112 https://vk.com/wall-187993858_18433, архів: <https://archive.ph/wip/YfF6a>

113 <https://t.me/YugMolodoj/19727>, архів: archive.ph/wip/mWTor

114 <https://t.me/YugMolodoj/19720>, архів: archive.ph/wip/Y59V7

115 <https://ok-kazachya.edusev.ru/about/news/2741913>, архів: <https://archive.ph/xtMJz>

116 <https://crimea-news.com/society/2024/03/15/1324489.html>, архів: <https://archive.ph/HJwJq>

Неформальна освіта й так звані програми відпочинку

Окремим напрямом індоктринації й мілітаризації дітей є численні військові збори, військово-патріотичні ігри, спеціальні програми¹¹⁷, зокрема програма «Університетські зміни», і діяльність таборів.

Частина програм спрямована не лише на русифікацію дітей, а й на сприяння змінам демографічного складу окупованих територій, зокрема через переїзд молоді з окупованих територій на навчання на територію Російської Федерації. Одна з таких програм — «Університетські зміни».

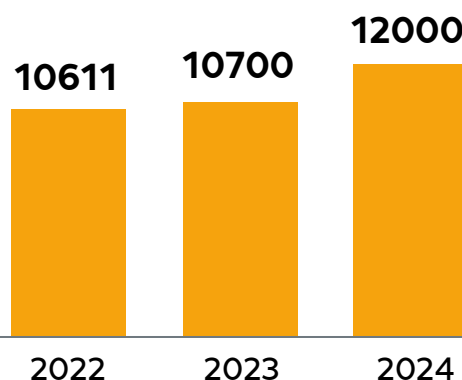
«Університетські зміни» — це уніфікована виховна програма, яку проводять у кампусах російських університетів для дітей 12–17 років протягом змін, кожна з яких триває 10 днів.

117 https://vk.com/crimeapatriot?z=album-217363296_306295797, архів: <https://archive.ph/wip/lZyrZ>

«Університетські зміни» розпочалися 6 червня 2022 року як пілотний проєкт для дітей з тимчасово окупованих територій Донецької й Луганської областей (так званих ДНР та ЛНР), організований Міністерством науки та вищої освіти РФ спільно з Мінпросвіти РФ за участі фахівців Росмолоді й лекторів Товариства «Знання». Важливо, що проєкт був розроблений на виконання особистого доручення президента РФ Володимира Путіна^{118,119}. Мета програми — профорієнтація і формування російської ідентичності, а де-факто — русифікація українських дітей, стирання української свідомості та стимулювання їх переїзду з окупованих територій на навчання та подальше проживання в Росії.

Кожен вищий навчальний заклад, який приймав дітей на «Університетські зміни», розробляв власну програму зміни, розраховану на 10-денне перебування, яка мала свою назву, але повинна складатися з шести обов'язкових модулів: освітнього, культурно-патріотичного, над-професійного, спортивного, екскурсійного та відпочинкового¹²⁰.

Кількість дітей вивезених від початку функціонування програми «Університетські зміни» з тимчасово окупованих частин Луганської, Донецької, Запорізької та Херсонської областей¹²¹.

Офіційну суму бюджетних коштів, витрачених на проведення «Університетських змін», встановити з відкритих джерел неможливо, але беручи до уваги витрати університетів для проведення кожної зміни, середні витрати на одного учасника становлять близько 48 200 рублів. Ураховуючи загальну кількість учасників, які взяли участь в «Університетських змінах» 2022 року, орієнтовний бюджет проведення проєкту становив мінімум **552 275 600 рублів**, що приблизно еквівалентно **6 054 062 доларів США**¹²².

Детально про програму — в **аналітичному звіті «Програма “Університетські зміни” як інструмент знищення української ідентичності та індоктринації дітей та молоді з тимчасово окупованих територій»**: <https://almenda.org/prohrama-universitytetski-zminy/>

118 https://minobrnauki.gov.ru/press-center/news/novosti-ministerstva/52522/?sphrase_id=7771294, архів: <https://archive.ph/wip/HVtom>

119 <https://www.kremlin.ru/events/president/news/70319>, архів: <https://archive.ph/JNmKG>

120 https://minobrnauki.gov.ru/press-center/news/novosti-ministerstva/68712/?sphrase_id=7683315, архів: <https://archive.li/INqPA>

121 https://minobrnauki.gov.ru/press-center/news/molodezhnaya-politika/91838/?sphrase_id=8324831, архів: <https://archive.ph/wip/vfUn3>

122 Еквівалент розраховано за курсом російського рубля до долара США, який діяв станом на початок 2023 року.

Інший масштабний інструмент — діяльність так званих «оздоровчих таборів». Лише за літню кампанію 2024 року, за інформацією окупаційної влади, понад 25 000 дітей із ТОТ Луганської області під приводом відпочинку вивозили до регіонів Росії¹²³: понад 13 000 дітей — з ТОТ Донецької області¹²⁴, з ТОТ Херсонської області — близько 3000¹²⁵, понад 6000 — з ТОТ Запорізької області¹²⁶, а також 174 000 дітей з ТОТ АР Крим — вивозили зокрема в табори «праці й відпочинку», в яких майже 4000 школярів щоденно зранку і до 16 години виконували призначені керівництвом табору трудові роботи з озеленення території, «волонтерської» допомоги людям похилого віку тощо¹²⁷. Такі поїздки найчастіше відбуваються в межах тимчасово окупованих територій (вивіз дітей в табори ТОТ Криму, Севастополя, Бердянська) і на територію РФ, проте були встановлені випадки вивезення і на територію Білорусі.

Місце розташування встановлених таборів, до яких вивозили українських дітей з ТОТ влітку 2024 року

детальніше можна переглянути на карті: <https://t1p.de/v1vqw>, або за QR-кодом:

123 <https://dzen.ru/a/ZugdEmOpGQxyr46r?ysclid=m16dcfqwb924256637>, архів: <https://archive.md/wip/ZJgNZ>

124 <https://dnr-online.ru/v-dnr-podveli-promezhutochnye-itogi-otdyha-i-ozdorovleniya-detej-v-2024-godu/>, архів: <https://archive.md/wip/xy3Xp>

125 <https://khogov.ru/news/zhiteli-hersonskoj-oblasti-rf-otpravlyayutsya-na-otdyh-i-ozdorovlenie-v-luchshie-sanatorii-i-lagerya-rossii/>, архів: <https://archive.md/9uTP1>

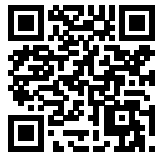
126 <https://www.edu.ru/news/regiony/bolee-3-500-shkolnikov-iz-zaporozhskoy-oblasti-otd/>, архів: <https://archive.md/wip/k4Tib>

127 <https://crimea.mk.ru/social/2024/09/14/otdykhali-i-rabotali-kak-proveli-eto-letu-krymskie-deti.html>, архів: <https://archive.md/wip/TF2jb>

Детально про те, в які табори вивозили дітей з окупованих територій, які типи заходів були організовані, а також про роль таборів у знищенні ідентичності й мілітаризації українських дітей, ідеться в **звіті «Табори російської пропаганди»: куди і навіщо Росія вивозить дітей з окупованих територій»:** <https://almenda.org/analitichnij-zvit-tabori-rosijskoi-propagandi-kudi-i-navishho-rosiya-vivozit-ditej-z-okupovanih-teritorij/>

Також із 2023 року на ТОТ поширив свою діяльність Центр «ВОЇН». Лише за 2023 рік центр уже встиг провести навчання для майже 17 тисяч учасників¹²⁸. До кінця 2024 року, за заявами очільника центру, навчання охоплять не менше 30 тисяч людей. Російська влада не приховує мілітаристської мети створення центру. На офіційному сайті Центру «ВОЇН» вказано, що він створений, щоб виховати нове покоління патріотів і захисників Росії, а одним із пріоритетних завдань організації є підготовка молоді до військової служби в Збройних формуваннях РФ¹²⁹. Зазначеної мети досягають у вже відкритих 22 філіях Центру «Воїн», зокрема спрямовуючи свою діяльність на українських дітей на ТОТ¹³⁰ — філії Херсонської області (Генічеськ), Запорізької області (Бердянськ), Луганської області (Луганськ), Донецької області (Донецьк і Маріуполь)¹³¹.

128 <https://vvesti.com/obshchestvo/pocti-17-tysac-celovek-podgotovil-centr-voin-v-2023-godu>, архів: <https://archive.ph/LZDbI>

129 <https://dnr.crvsp.ru/news/programmy-tsentra-voin-v-2024-godu-ohvatjat-okolo-30-tysjach-chelovek>, архів: <https://archive.ph/RERWH>

130 <https://www.rusprofile.ru/branches/1227700820313>, архів: <https://archive.ph/C8yEq>

131 <https://almenda.org/voini-dlya-rosijskogo-rezhimu-yak-rosiya-militarizuye-ukrainskix-ditej-z-tot/>

Висновки

Політика Російської Федерації щодо українських дітей має чітку мету знищення української ідентичності й насадження російської, а також мілітаризацію дітей, які стали заручниками окупації. Ця політика охоплює всі сфери життя дитини, починаючи з формальної освіти, продовжуючи неформальною освітою, молодіжними рухами, а також закладами, які мали б відповідати за відпочинок.

Дії Російської Федерації є порушенням норм міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права, а також можуть кваліфікуватись як воєнні злочини і злочин проти людяності.

Передусім ідеться про порушення Конвенції про права дитини, стороною якої є Російська Федерація¹³². Зокрема так зване патріотичне виховання, яке є наскрізним у формальній освіті, неформальній освіті, діяльності молодіжних рухів і таборів, являє пряму загрозу для права дитини на збереження власної ідентичності (ст. 8), таке перевиховання дитини в дусі російського патріотизму суперечить цілям освіти, яка має бути спрямована на всебічний розвиток дитини як особистості, а запровадження мілітаристського компонента суперечить підготовці дитини до життя «у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості... та дружби між усіма народами» (ст. 29). Також слід зазначити, що активності, організовані для виховання російського патріотизму, можуть бути кваліфіковані як такі, що не відповідають праву дитини на дозвілля і відпочинок (ст. 31).

Варто зазначити, що Російська Федерація як держава-окупант обмежена у повноваженнях щодо застосування свого внутрішнього законодавства на окупованих територіях України і має поважати закони, які діяли на території до початку окупації. Поширення російського законодавства, переведення закладів освіти на російські стандарти, створення осередків російських організацій на окупованих територіях для виховання дітей у дусі «російського патріотизму» може розцінюватись як порушення ст. 43 Гаазької Конвенції¹³³ і ст. 50 Конвенції про захист цивільного населення (в контексті належного функціонування закладів, відповідальних за піклування про дітей і їхню освіту)¹³⁴.

Іншим аспектом є пропаганда служби в збройних силах Російської Федерації, яка ведеться у формальній освіті, неформальній освіті, через молодіжні рухи та систему таборів. Слід нагадати, що Женевською конвенцією про захист цивільного населення заборонений призов до збройних сил держави-окупанта, а також пропаганда добровільного вступу (ст. 51)¹³⁵. Крім того, важливо зазначити, що діти і молодь на окупованих територіях також є жертвами ще одного порушення — примусової паспортизації, що своєю чергою за досягнення повноліття призводить до вчинення щодо молоді іншого порушення, а саме незаконного призову на службу до збройних сил країни-окупанта.

Варто зазначити, що в контексті порушення норм міжнародного гуманітарного права існують складнощі із правовою кваліфікацією використання освіти для знищення української ідентичності дітей на окупованих територіях України, включно з індоктринацією та мілітаризацією, оскільки в Римському статуті відсутній окремий склад злочину, який стосувався б

132 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

133 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

134 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

135 <https://almena.org/molodizhni-ruxi-yak-instrument-indoktrinacii-i-militarizacii-na-okupovanix-teritoriyax/>

зазначених вище порушень. Водночас склад міжнародних злочинів, визначених у Римському статуті, може надати простір для інтерпретації, яка дозволила б охопити визначені вище дії.

Таким злочином зокрема є злочин проти людяності за ст. 7(1) (h) Римського статуту). Це «переслідування» — тобто «умисне і грубе позбавлення основоположних прав особи у супереч міжнародному праву за ознакою належності до тієї чи іншої групи або спільноти»¹³⁶. Такий склад злочину в минулому вже охоплював практику заборони доступу до освітнього процесу за етнічною ознакою, що посилює перспективи правової кваліфікації.

---

136 Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду, офіційний переклад. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#n45

З 2011 року, з
українського Криму

Наша місія

Наближаємо реінтеграцію
населення деокупованих
територій та закладаємо ос-
нови гарантій неповторення

almenda.ngo@gmail.com

